

Europees Hof voor de Rechten van de Mens
16 juli 2019, nrs. 12200/08, 35949/11 en 58282/12,
ECLI:CE:ECHR:2019:0716JUD001220008
(Serghides (President), Lubarda, Keller, Dedov, Pastor Vilanova, Poláčeková, Elósegui)
Noot. dr. L.R. Glas LLM

Vrijheid van vergadering en vereniging. Recht op een eerlijk proces. Discriminatieverbod. Misbruik van procesrecht. Seksuele gerichtheid. LGBTI. Verbod op ‘homopropaganda’. Bescherming traditionele gezinswaarden. Territoriale integriteit. Positieve verplichtingen. Noodzakelijkheidstoets.

[EVRM art. 6, 11, 14, 35 lid 3 (a)]

Klagers zijn verschillende personen en organisaties die hebben geprobeerd om LGBTI-belangenverenigingen te laten registreren. Dit is steeds geweigerd, steeds primair vanwege de doelstellingen van deze verenigingen en secundair vanwege allerlei onregelmatigheden die de autoriteiten constateerden in de aanvragen.

Ook Alekseyev, die eerder een succesvolle zaak voor het Hof heeft gebracht (Alekseyev e.a. t. Rusland, EHRM 27 november 2018, nr. 14988/09 en 50 anderen, ECLI:CE:ECHR:2018:1127JUD001498809, «EHRC» 2019/16, m.nt. Glas), heeft in dit verband een aantal klachten bij het Hof neergelegd. De regering heeft echter betoogd dat deze laatste groep klachten niet in behandeling mag worden genomen omdat Alekseyev misbruik heeft gemaakt van zijn procesrecht door op allerlei sociale-media-accounts zeer negatieve en beledigende opmerkingen over het Hof en individuele rechters te maken. Het EHRM constateert dat op de accounts van Alekseyev inderdaad erg virulente, persoonlijk beledigende en bedreigende uitingen staan. Het Hof heeft Alekseyev al eerder een brief gestuurd om hem te sommeren deze uitingen te verwijderen en hem te waarschuwen dat ze kunnen worden gezien als misbruik van procesrecht. Alekseyev heeft de uitingen echter nog steeds niet teruggetrokken. Daarmee laat Alekseyev volgens het Hof disrespect van het Hof zien. Het is onacceptabel om de bescherming te zoeken van een institutie waarin hij kennelijk geen enkel vertrouwen heeft. De uitingen zijn op die manier in strijd met het doel van het individueel klachtrecht en de klachten van Alekseyev zijn om die reden niet ontvankelijk. Vier van de zeven rechters stemmen voor dit deel van de uitspraak.

Voor de andere klagers constateert het Hof allereerst een schending van art. 6 EVRM in verband met een aantal procedurele gebreken. Voor art. 11 EVRM stelt het Hof vast dat er twee typen redenen zijn aangevoerd voor de beperkingen, namelijk inhoudelijke en op de doelstelling gerichte redenen en redenen die verband houden met kleine onregelmatigheden in de aanvragen. Het Hof stelt vast dat de tweede groep redenen duidelijk secundair zijn en het besluit dan ook alleen naar de eerste groep redenen te kijken. Rusland heeft vier op de doelstelling gerichte redenen aangevoerd voor de beperkingen. Het eerste doel is de bescherming van de morele waarden en de instituties van het gezin en het huwelijk. Het Hof heeft in Bayev t. Rusland (EHRM 20 juni 2017, nrs. 67667/09, 44092/12 en 56717/12, ECLI:CE:ECHR:2017:0620JUD006766709, «EHRC» 2017/158, m.nt. Gerards) al geoordeeld dat dit geen legitiem doel kan zijn en dat oordeel bereikt het ook in deze zaak. Daarbij merkt het ook op dat er misschien geen consensus is in Europa over het toekennen van bepaalde materiële rechten aan LGBTI-personen, zoals het recht om te huwen, maar dat dat anders is voor het recht van deze personen om voor het toekennen van dit soort rechten te kunnen betogen of om zich openlijk te kunnen identificeren als LGBTI. Ten tweede heeft Rusland betoogd dat de soevereiniteit, veiligheid en territoriale integriteit van Rusland zouden kunnen worden aangetast doordat verenigingen als die van klagers bestaan, omdat hun bestaan zou kunnen

leiden tot een afname van de bevolking. Het Hof is evenmin van dit doel overtuigd. Ook in Bayev t. Rusland (reeds aangehaald) zag het Hof al geen enkele relatie tussen het promoten van homoseksualiteit en de demografische situatie in een land, en het ziet al helemaal niet hoe een hypothetisch effect daarop vervolgens zou kunnen leiden tot een aantasting van de nationale veiligheid. Het derde doel was het beschermen van de bevolking tegen de confrontatie met LGBTI-opvattingen. Ook dit doel acht het Hof niet legitiem, nu het EVRM niet beschermt tegen de confrontatie tegen onwelgevallige opvattingen en nu het onverenigbaar is met de grondvesten van het EVRM als de uitoefening van rechten door de minderheid afhankelijk zou zijn van de aanvaarding van die minderheid door de meerderheid. Bovendien gaat het hier om opvattingen die een duidelijke bias van de heteroseksuele meerderheid ten opzichte van de homoseksuele minderheid laten zien. Het Hof aanvaardt tegelijkertijd wel de vierde aangevoerde doelstelling, namelijk dat het nodig zou zijn om deze groepen niet te registreren om hun eigen veiligheid te beschermen tegen mogelijke vijandigheden. Onder de noodzakelijkheidstoets constateert het Hof dat in dit opzicht wel positieve verplichtingen rusten op de staat om effectief genot van de EVRM-rechten te garanderen. In deze zaak is echter niet gebleken van enige actieve maatregel die is genomen om dit effectieve genot mogelijk te maken en om klagers tegen eventuele vijandige derden te beschermen. Schending art. 11 EVRM. Tot slot hebben klagers gesteld dat de niet-registratie van hun verenigingen in strijd is met het discriminatieverbod van art. 14 EVRM; het Hof constateert dat inderdaad sprake is van een ongelijke behandeling gebaseerd op seksuele gerichtheid en constateert vervolgens op basis van de redenering die het ten aanzien van art. 11 EVRM heeft opgebouwd ook een schending van art. 14 EVRM.

1. Deze annotatie zal enkel het vernieuwende aspect van deze uitspraak behandelen: de niet-ontvankelijkverklaring van de klacht van een klager (Alekseyev) vanwege misbruik van het procesrecht naar aanleiding van Instagram- en VK-berichten (VK is een soort Facebook). Om tot zijn oordeel te komen over het inhoudelijke deel van de klacht, verwijst het EHRM veelvuldig naar zijn redenering in *Bayev t. Rusland* (EHRM 20 juni 2017, nrs. 67667/09, 44092/12 en 56717/12, ECLI:CE:ECHR:2017:0620JUD006766709, «EHRC» 2017/158, m.nt. Gerards). Voor duiding van dat deel van de uitspraak verwijs ik dan ook naar de noot van Gerards bij *Bayev t. Rusland*.
2. Art. 35 lid 3 sub a EVRM bepaalt dat het Hof onder andere klachten niet ontvankelijk verklaart indien ‘het verzoekschrift ... een misbruik betekent van het recht tot het indienen van een verzoekschrift’. Zoals het Hof uitlegt in de onderhavige uitspraak kan misbruik van het procesrecht op basis van zijn eerdere rechtspraak in een van drie categorieën vallen. De vraag werpt zich op of de niet-ontvankelijkverklaring van Alekseyevs klacht binnen een van die categorieën valt. Omdat het Hof deze vraag zelf niet beantwoordt aangezien het zijn aanpak in de voorliggende zaak niet duidelijk categoriseert, blijft in het midden of het Hof een nieuwe weg is ingeslagen in deze uitspraak. Deze annotatie zal nu op deze kwestie ingaan.
3. De eerste categorie van klachten die niet ontvankelijk is vanwege misbruik van het procesrecht omhelst zaken waarin de klager zich baseert op onwaarheden. Deze categorie is gezien de feiten niet van toepassing. Het Hof neemt aanstoot aan de meningen van Alekseyev, niet aan de feiten waarop hij zich baseert.
4. De tweede categorie zijn zaken waarin de klager in zijn communicatie met het Hof ‘vexatious, contemptuous, threatening or provocative’ taal bezigt (onderhavige uitspraak, par. 80). Daaronder valt bijvoorbeeld het volgende: ‘the genocide of fundamental human rights in the Czech Republic is so vast that it extends to the Czech Registry of the European Court’ (*Řehák t. Tsjechië*, EHRM 18 mei 2004, nr. 67208/01, ECLI:CE:ECHR:2004:0518DEC006720801; Zie bijvoorbeeld ook *X. t. Duitsland*, ECHR 10 februari 1967, nr. 2724/66, ECLI:CE:ECHR:1967:0210DEC000272466). De verwijten kunnen

gericht zijn tegen de aangesproken staat, de agent die de staat vertegenwoordigt, het Hof, afzonderlijke rechters, de Griffie of medewerkers van de Griffie (onderhavige uitspraak, par. 80). Het Hof verklaart een klacht enkel niet ontvankelijk vanwege het taalgebruik in buitengewone omstandigheden (*Felbab t. Servië*, EHRM 14 april 2009, nr. 14011/07, CLI:CE:ECHR:2009:0414JUD001401107, par. 56) en de uitingen moeten voorbij ‘normal, civic and legitimate’ kritiek gaan (onderhavige uitspraak, par. 80). Wanneer het taalgebruik enkel de emoties van de klager ten opzichte van het gedrag van de autoriteiten weergeeft en niet ‘insulting or provocative’ is, behandelt het Hof de klacht wel (*Aleksanyan t. Rusland*, EHRM 22 december 2008, nr. 46468/06, ECLI:CE:ECHR:2008:1222JUD004646806, par. 118). Bovendien spreek het Hof de klager eerst aan op zijn taalgebruik zodat hij de mogelijkheid heeft om zijn woorden in te trekken en zijn excuses aan te bieden en zo een niet-ontvankelijkverklaring te voorkomen (onderhavige uitspraak, par. 80). Het gaat verder uitdrukkelijk om ‘offensive language in proceedings before the Court’ (*Felbab t. Servië*, reeds aangehaald, par. 56; *Emars t. Letland*, EHRM 18 november 2014, nr. 22412/08, ECLI:CE:ECHR:2014:1118JUD002241208, par. 46; cursivering LRG). Bij alle klachten die vanwege het taalgebruik van de klager niet ontvankelijk waren, ging het tot nu toe om taalgebruik dat was gebezigd in directe communicatie met het Hof of met de in 1998 afgeschafte Europese Commissie voor de Rechten van de Mens (bijvoorbeeld *Stamoulakatos t. het Verenigd Koninkrijk*, ECRM 9 april 1997, nr. 27567/95, ECLI:CE:ECHR:1997:0409DEC002756795; *Duringer e.a. en Grunge t. Frankrijk*, EHRM 4 februari 2003, nrs. 61164/00 en 18589/02, ECLI:CE:ECHR:2003:0204DEC006116400; *Apinis t. Letland*, EHRM 20 september 2011, nr. 46549/06, ECLI:CE:ECHR:2011:0920DEC004654906). De onderhavige zaak valt niet in de tweede categorie, aangezien Alekseyev zijn opmerkingen niet heeft gedaan in directe communicatie met het Hof, maar via sociale mediaplatforms (en hij is dat blijven doen nadat de huidige uitspraak was gepubliceerd, zie het Instagramaccount van Alekseyev onder het pseudoniem ‘nicklava’ waar vooral de Slowaakse rechter het moet ontgelden). Wanneer Alekseyev zijn uitingen wel in communicaties met het Hof had gedaan, zou het gezien de inhoud van de uitingen in de lijn der verwachting hebben gelegen dat het Hof zijn klacht niet ontvankelijk had verklaard vanwege misbruik van het procesrecht. De berichten die Alekseyev via VK en Instagram verspreidde zijn niet mals en zijn zelfs bedreigend te noemen. Hij postte foto’s van Straatsburgse rechters met bijschriften zoals ‘corrupt’, ‘drugsverslaafde’, ‘Europese bastaards’ en ‘freaks’. Daarnaast dreigde hij de rechters met liters wodka te martelen en verkondigde hij dat het tijd was om het Straatsburgse Hof in brand te steken (onderhavige uitspraak, par. 83).

5. De derde categorie die het Hof onderscheidt, is een restcategorie. Het Hof heeft benadrukt dat ook andere situaties misbruik van het procesrecht kunnen inhouden, want ‘[i]n principle any conduct on the part of an applicant that is manifestly contrary to the purpose of the right of individual application as provided for in the Convention and which impedes the proper functioning of the Court or the proper conduct of the proceedings before it can be considered as an abuse of the right of application’ (onderhavige uitspraak, par. 81, maar zie ook bijvoorbeeld *Koch t. Polen*, EHRM 7 maart 2017, nr. 15005/11, ECLI:CE:ECHR:2017:0307DEC001500511, par. 30). Een zaak die binnen deze categorie valt, is bijvoorbeeld een waarin de klager herhaaldelijk ongefundeerde klachten bracht bij het Hof, waarin de klager bewijs door middel van dwang had vergaard en waarin de klager zich niet aan de procedureregels van het Hof had gehouden (zie par. 81 van de onderhavige uitspraak voor verwijzingen). De niet-ontvankelijkverklaring in de zaak van Alekseyev zou onder deze rest categorie kunnen worden geschaard, maar dan wel als nieuw voorbeeld van een type zaak dat in deze restcategorie valt, namelijk zaken waarin klager vanwege uitingen die niet in communicaties met het Hof zijn gedaan zijn procesrecht misbruikt.

6. Op basis van de categorisering kan worden geconcludeerd dat het Hof met de onderhavige uitspraak een nieuwe weg is ingeslagen. Het Hof heeft namelijk niet eerder misbruik van het procesrecht vastgesteld vanwege de taal die een klager bezigde en die niet direct aan het Hof was gericht (zie ook de *Joint partly dissenting opinion of Judges Keller, Serghides and Elósegui* bij de onderhavige uitspraak, pars. 3, 4). Omdat het Hof een nieuwe weg is ingeslagen en dit grote gevolgen heeft voor klager en anderen in zijn positie, zou het beter zijn geweest wanneer de Grote Kamer tot deze beslissing zou zijn gekomen. Dit zou in lijn zijn met art. 30 EVRM. Deze bepaling maakt het mogelijk dat een Kamer afstand doet van rechtsmacht ten gunste van de Grote Kamer ‘[i]ndien bij een Kamer aanhangige zaak aanleiding geeft tot een ernstige vraag betreffende de interpretatie van het Verdrag’. Toch is het niet geheel onverwacht dat het Hof deze nieuwe weg is ingeslagen. Het bestaan van de restcategorie bood hiervoor de ruimte en bovendien kan de beslissing van het Hof in *The Georgian Labour Party t. Georgië* worden gelezen als een voorbode van de beslissing in de onderhavige uitspraak (EHRM 22 mei 2007, nr. 9103/04, ECLI:CE:ECHR:2007:0522DEC000910304). De ontvankelijkheidskwestie in de Georgische zaak draaide onder andere ook om uitingen die klager had gedaan anders dan in een communicatie die aan het Hof was gericht. De klager, een Georgische partijleider, had een waarschuwing van het Hof ontvangen, vanwege ‘calling into question the impartiality of the Court by “knowingly distorting the facts with regard to the proceedings before the Court in the above case, misinterpreting the contents of the Court’s letters and publicly disseminating groundless information about ... a member of the Registry”’. Desalniettemin vond het Hof dat de uitingen getolereerd moest worden, omdat zij niet ‘especially abrasive’ waren en ook geen aanval inhielden op de aangesproken staat. Bovendien waren de uitingen zeldzaam en had de partijleider na een waarschuwing van het Hof zij excuses gemaakt en niet weer vergelijkbare uitingen gedaan. Aangezien de uitingen van Alekseyev harder en talrijker lijken te zijn dan die van de Georgische partijleider en omdat Alekseyev geen excuses heeft gemaakt en na de waarschuwing is door gegaan met zijn opmerkingen, viel op basis van *The Georgian Labour Party t. Georgië* enigszins te verwachten dat het Hof in Alekseyev wel tot misbruik van het procesrecht zou concluderen. Opmerkelijk genoeg onderscheidt het Hof de zaak van Alekseyev niet op de zojuist aangehaalde gronden van de Georgische zaak om zo uit te lichten dat Alekseyev in meerdere opzichten verder is gegaan dan de Georgische partijleider. Op deze manier had het Hof zijn beredenering verder kunnen onderbouwen. Overigens haalt het Hof de Georgische uitspraak wel aan, maar dan om te concluderen dat, net als in de Georgische zaak het gedrag van klager “a vexing manifestation of irresponsibility and a frivolous attitude towards the Court” inhoudt (onderhavige uitspraak, par. 85). Dit maakt de beredenering van het Hof er niet sterker op aangezien het Hof in de Georgische zaak, ondanks dat deze karakterisering ook van toepassing was op de uitingen van de partijleider, niet besloot tot misbruik van het procesrecht.

7. Naast de vraag of het Hof met zijn uitspraak een nieuwe weg is ingeslagen, roepen de casus en de uitspraak een veelheid aan andere vragen op die het Hof onbeantwoord laat. De eigen jurisprudentie van het Hof omtrent art. 10 EVRM (vrijheid van meningsuiting) doet deze vragen rijzen aangezien Alekseyev wordt gesanctioneerd in de vorm van een niet-ontvankelijkheidsverklaring voor zijn uitingen. Het is spijtig dat het Hof niet op deze vragen ingaat, omdat een Tweet of Instagrampost immers snel geplaatst is en het daarom belangrijk is om te weten welke gevolgen zo’n post kan hebben voor de ontvankelijkheid van een klacht voor het EHRM. Deze annotatie licht nu een aantal van dergelijke vragen uit.

8. In lijn met art. 10 lid 2 EVMR mag de vrijheid van meningsuiting alleen worden ingeperkt voor bepaalde doeleinden. Niet elk doel is dus beschermenswaardig. Uit de onderhavige uitspraak blijkt niet duidelijk waarom het EHRM het nodig acht om de uitingen van Alekseyev te sanctioneren. Zoals de *dissenters* schrijven: ‘it is difficult to understand what purpose rejecting Mr Alekseyev’s application serves’ (reeds aangehaald, par. 10). In de paragraaf waarin

het EHRM besluit tot niet-ontvankelijkheid merkt het Hof op dat Alekseyev zich disrespectvol heeft gedragen door zijn uitingen niet te stoppen na de waarschuwing. Daaraan voegt het Hof toe dat het onacceptabel is dat Alekseyev de bescherming zoekt van een Hof waarin hij alle vertrouwen heeft verloren (onderhavige uitspraak, par. 85). Het doel van de inperking zou dus kunnen zijn disrespectvol gedrag te sanctioneren, maar of dat daadwerkelijk zo is, is niet zeker omdat het Hof dit niet als zodanig benoemt. In een andere paragraaf schrijft het Hof dat Alekseyev vastberaden leek 'to harm and tarnish the image and reputation of the institution of the European Court of Human Rights' (onderhavige uitspraak, par. 84). Mogelijk wil het Hof dus (ook) het imago en de reputatie van het Hof beschermen. Doordat het niet duidelijk is wat het precieze doel is van de maatregel en omdat het Hof niet bij de vraag stil staat of dit doel inderdaad beschermenswaardig is, overtuigt de uitspraak niet.

9. Wanneer wordt aangenomen dat het doel van de maatregel beschermenswaardig is en wanneer wederom de art. 10 EVRM-jurisprudentie wordt gevolgd, rijst vervolgens de vraag of de maatregel noodzakelijk is om dat doel te beschermen. In zijn uitspraak reflecteert het Hof niet op deze vraag en daarmee niet op de deelvragen die zouden kunnen helpen bij de beantwoording van deze vraag. Ook vanwege deze lacune overtuigt de uitspraak niet. Deze annotatie bespreekt nu vier mogelijke deelvragen die het Hof zich had kunnen stellen.

10. Ten eerste had het Hof zich kunnen afvragen of het uitmaakt voor de noodzakelijkheid waar de uiting is gedaan: in een direct communicatie met het Hof of op een andere plek, bijvoorbeeld op sociale media.

11. Een tweede punt waarbij het Hof stil had kunnen staan is of de noodzakelijkheid van de maatregel beïnvloedt wordt door of de uiting ziet op de voorliggende zaak, een eerdere uitspraak of het Hof en zijn rechters in meer algemene zin. In zijn uitspraak legt het Hof een kunstmatig verband tussen bepaalde uitingen en de onderhavige zaak, maar het is niet duidelijk of het Hof überhaupt geen actie had ondernomen naar aanleiding van de uitingen wanneer zij geen verband hadden met de voorliggende zaak of dat dit verband enkel de noodzakelijkheid van de maatregel vergroot. Het is daarom ook niet duidelijk waarom het Hof dit verband wil leggen. Het kunstmatige verband dat het Hof construeert, is dat de uitingen die dateren van na de waarschuwing gerelateerd zijn aan de onderhavige zaak, omdat ze na de waarschuwing werden gedaan (onderhavige uitspraak, par. 84). Dit verband is kunstmatig, omdat of het Hof al dan niet een waarschuwing heeft uitgedaan niet per se invloed heeft op de inhoud van een uiting.

12. Ten derde blijft het onduidelijk hoe in deze zaak de inhoud van de uiting de noodzakelijkheid van de maatregel heeft beïnvloed, terwijl het niet meer dan logisch is dat uit de art. 10 EVRM jurisprudentie voortvloeit dat de inhoud van een uiting van grote relevantie is in dit opzicht. Dit blijft onduidelijk omdat het Hof in het midden laat op grond van precies welke uitingen het tot zijn beslissing komt. Het Hof zaait verwarring hieromtrent door, zoals omschreven in randnr. 11, een onderscheid te maken tussen de uitingen die Alekseyev voor en na de waarschuwing deed. Die eerste groep uitingen karakteriseert het Hof als 'virulently and personally offensive and threatening' en als '[exceeding] the limits of normal, civic and legitimate criticism' (onderhavige uitspraak, par. 83, zie randnr. 4 voor voorbeelden). De tweede groep uitspraken karakteriseert het Hof niet. Het noemt enkel voorbeelden van uitingen die in de tweede groep vallen. Die voorbeelden zijn dat Alekseyev het Hof een 'rubbish heap' noemde en de EHRM-rechters 'European corrupt scum' en 'homophobic' (par. 84). De tweede groep uitingen zijn minder ernstig dan de eerste groep aangezien er geen bedreiging tussen staat en de laatste opmerking niet geheel uit de lucht is gegrepen (zie hierover de blog van Laurens Lavrysen, 'Bayev and Others v. Russia: on Judge Dedov's outrageously homophobic dissent', *Strasbourg Observers*, 13 juli 2017, [Strasbourgobservers.com](http://strasbourgobservers.com)). In de paragraaf waarin het Hof tot de conclusie komt dat het procesrecht misbruikt is, lijkt het vooral aanstoot te nemen aan de tweede groep uitspraken (par. 85: 'by continuing to publish insults about the Court and

its judges after the warning ... ’), maar of de klacht van Alekseyev enkel op basis daarvan niet ontvankelijk is verklaard, blijft onduidelijk. Aangezien de tweede groep uitspraken minder ernstig zijn, is het van belang om aan te geven of enkel die uitspraken voldoende waren om misbruik van het procesrecht aan te nemen. Bovendien had het Hof geen voorbeelden hoeven opnemen van de eerste groep uitspraken en deze uitspraken niet hoeven karakteriseren wanneer het probleem enkel gelegen was in de tweede groep uitspraken, maar wanneer het Hof de eerste groep uitspraken ook problematisch acht, dan had het Hof het onderscheid niet hoeven maken. Hoe dan ook geeft de uitspraak geen duidelijke richting.

13. Ten slotte gaat het Hof niet in op de vraag wat de precieze gevolgen zijn van zijn uitspraak en hoe die gevolgen de noodzakelijkheid beïnvloeden. Zoals de dissenters opmerken, gaat er een *chilling effect* uit van de uitspraak (reeds aangehaald, pars. 9-15), wat een relevant element is in de art. 10 EVRM-jurisprudentie voor de beoordeling van de noodzakelijkheid van een maatregel (*Morice t. Frankrijk*, EHRM (GK) 23 april 2015, nr. 29369/10, ECLI:CE:ECHR:2015:0423JUD002936910, «EHRC» 2015/141, m.nt. Soeharno en den Tonkelaar, par. 127). Bovendien merken de *dissenters* op dat het onduidelijk is hoe ver dit effect strekt, omdat zij zich afvragen of de huidige uitspraak betekent dat het Hof ook toekomstige klachten van Alekseyev niet ontvankelijk zal verklaren (reeds aangehaald, par. 12).

L.R. Glas, universitair docent Europees recht, Radboud Universiteit